

СОЦ ЗООН ПОЛИТИКОНИ – ОБИКНОВЕНИЯТ ЧОВЕК КАТО СВИНЯ И ДЪРЖАВНИЯТ ЧОВЕК КАТО ВОЛ. ДВА РАЗКАЗА НА ВАСИЛ ПОПОВ И ГЕОРГИ МАРКОВ ОТ 1962 ГОДИНА

Михаела Илиева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ (България)

SOCIALIST ZOOPOLITICONS: COMMON MAN AS A PIG AND THE STATESMAN AS
AN OX. TWO SHORT STORIES FROM 1962 BY VASIL POPOV AND GEORGI
MARKOV

Michaela Ilieva

University of Veliko Turnovo St Cyril and St. Methodius (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0007-1260-437X

E-mail: milieva2@abv.bg

Abstract: This article focuses on two stories by Vasil Popov and Georgi Markov published almost simultaneously in 1962, and their connection with Todor Zhivkov's speech a few months later. 'Pig Farm' by Vasil Popov portrays common man as a pig, while in 'The Evening Ruminations of the Ox' by Georgi Markov, the statesman is depicted as an ox. Vasil Popov's story presents the theme of nature as something endangered and industrial civilization as a threat, while in Georgi Markov's story, conversely, the entire civilization is threatened by primitive behavior, by the animal nature of man.

Keywords: Vasil Popov, Georgi Markov, 1962, Todor Zhivkov, socialist realism

Резюме: Статията разглежда два разказа на Васил Попов и Георги Марков, публикувани почти по едно и също време през 1962 г., и връзката им с речта на Тодор Живков, произнесена няколко месеца по-късно. „Свинеферма“ от Васил Попов представя обикновения човек като свиня, а във „Вечерното преживяне на вола“ от Георги Марков държавният човек е изобразен като вол. Разказът на Васил Попов тематизира природата като застрашеност и индустриалната цивилизация като заплаха, а в разказа на Георги Марков, обратно – цялата цивилизационна култура е застрашена от примитивизиране, от животинската природа на човека.

Ключови думи: Васил Попов, Георги Марков, 1962 г., Тодор Живков, социалистически реализъм

В периода 1960–1962 г. сред българските интелектуалци има надежди за повече свобода, предчувствие за някаква промяна. Няколко културни събития бележат краткотрайното разведряване – сред тях са откриването в началото на 1961 г. на Националната младежка изложба, която провокира сериозен дебат върху изкуството на новото поколение художници, и поетическите четения на Любомир Левчев, Стефан Цанев и Константин Павлов. В началото на 1961 г. започва да излиза и вестник „Литературни новини“, който се очертава като трибуна на критичните и проблематични за публикуване автори. Всички надежди за свобода обаче стихват след речта на Тодор Живков от април 1963 г. – „Комунистическата идейност – висш принцип на нашата литература и изкуство“. Михаил Неделчев дори нарича 1962-а „година на измамна свобода“ (Nedelchev 2012: 38). Само няколко месеца преди речта на Живков са публикувани два симптоматични за времето си разказа – „Свинеферма“ на Васил Попов и „Вечерното преживяне на вола“ на Георги Марков.

Двамата писатели не са в приятелски отношения, дори напротив. Любомир Левчев разказва как сближаването му с Марков подразнило негови приятели, някои дори му подхвърляли да се пази, а най-много се дразнел Васил Попов: „Ако ми го доведеш още веднъж на масата, ще ви изгоня и двамата“ (Levchev 2014: 339).

Критиката понякога сякаш усилва напрежението между двамата писатели, поставя ги *един срещу друг* в полето на литературните постижения. В статията си „Заблуждения и открития“ например Васил Колевски пише, че *на фона на погрешните увлечения и разбирания на някои белетристи и критици като В. Попов и Цв. Стоянов постиженията на Г. Марков в романа „Мъже“ изглеждат още по-значителни.* (Kolevski 1964: 316).

Марков и Попов стоят на различни позиции и са част от различни литературни и социокултурни обкръжения. Васил Попов по-скоро споделя идеята на Цв. Стоянов за разчупване на система *отвътре*¹, докато Марков, „галеникът на съдбата и властта“ (по думите на Левчев) *флиртува* с режима², а след това, *плашейки се да не стане един от тях*, бяга и решава да нанесе най-силните си удари отвън. Въпреки това обаче и двамата са близки с Цветан Стоянов. Вероятно освен *източник* на западна литература, Стоянов е

¹ Цветан Стоянов „въобще не си прави илюзии за естеството на политическата система – въпросът бил тя да се овладява отвътре, да се *надлъже* (Trendafilov 1999). „Ние с Цветан участвахме в едни битки, всеки със своята работа, със своите убеждения. [...] Мога да кажа, че ние с Цветан не сме били в никаква обща група, ние просто бяхме близки приятели, хора, които търсеха, изживяваха заедно една книга или един филм, които се вълнуваха и спореха за това, което правят“, пише Васил Попов (Роров 1988а: 599).

² По думите на Антоанета Войникова Марков *флиртува* с властта, но постепенно разбира, че „играта става много тежка и непосилна и Джери поиска да сложи край“ (Hristov 2005: 76).

и внимателен слушател, както на Попов, така и на Марков. Слушател, който може би дава и допълнителни идеи на двамата писатели³.

В определен ракурс изглежда сякаш Марков е *играч*⁴, който знае, че за да излизат книгите му, трябва от време на време да подвързва някоя от тях с *партийни корици*⁵. Попов още в началото заема своята бойна позиция и демонстрира повишено самочувствие като лице на младата писателска смяна⁶.

Още през май 1962 година Марков е приет за редовен член на Съюза на българските писатели, а за романа си „Мъже“ получава награда (Protokol №2 1962). Васил Попов девет пъти е избран за член на Писателския съюз и девет пъти е зачеркван при тайното гласуване на Управителния съвет. В писмо до родителите си от 1970 г. Попов пише: „Никога аз няма да отида при никого да се моля, както правят всички. Никога! Нещо повече, то [неприемането в Съюза, бел. м., М. И.] ме лишава от едно обществено признание на моя труд, прави ме един вид човек без паспорт. Само аз зная какво означава това, колко огорчения и мръсотии трябва да понасям, но това е положението. Ако отида и направя два метана на някои фактори, то ще се уреди автоматично за един ден. Тогава ще стана член на Съюза, а ще престана да бъда аз“ (Pismo 1970: 174). Попов е приет за партиен член няколко седмици преди смъртта си през 1980 г.

Именно поради големите различия, не само персонални, но и творчески, е изкушаващо да се прочетат паралелно двата разказа, които Васил Попов и Георги Марков

³ Интересни са например съвпаденията в идеите между новелата, а след това и пиеса на Георги Марков „Санаториумът на д-р Господов“ (1965/1966) и романа на Кен Киси „Полет над кукувиче гнездо“ (1962). Че Марков харесва произведението, става ясно от негово есе за филма по книгата от 1975 г. Но не е изключено през 60-те да се е докоснал до сюжета именно чрез Цветан Стоянов. Васил Попов и Цветан Стоянов пък често пътуват заедно, пишат произведенията си в една стая и четат написаното един на друг. През 1964 г. двамата са в Миндя – родното село на Васил Попов, където Попов пише разказите от „Корените“, а Стоянов – свои есета. Романа „Ние и Арчи“ Стоянов пише също в присъствието на Попов (Popov 1988a: 601). А това обяснява един общ елемент в „Ние и Арчи“ и „Времето на героя“ – за търговията с икони. Впрочем тази тема се появява и в очерка на Попов „Созопол знае“ от 1967 г. (Popov 1967).

⁴ Христо Друмев описва Марков по следния начин: „Джери беше играч в живота. Всичко, което правеше, беше свързано с някаква роля, която играеше с очевиден талант и душевно преживяване“ (Todorov, Vereanu 1991: 54, 61).

⁵ Вж.: „Много често дебютните работи бяха, така да се каже, подвързвани с партийните корици на деня, което беше елементарна хитрост, за да може да се пробие“ (Markov 2016a: 272).

⁶ По време на годишното отчетно събрание на Съюза на българските писатели през април 1958 г. само едно изказване не е публикувано на страниците на „Литературен фронт“ – това на Васил Попов. То само е коментирано: „Изказа се и Васил Попов, който разви редица неправилни мисли“ (Stankov 2010: 78), но може да се възстанови от заключителното слово на Радевски: Той си позволи да обясни на нас, писателите, че българската литература не се е издигнала до мъдростта на световната, че тя била провинциална литература (Stankov 2010: 78). Според Иван Станков младият писател казва официално една истина, която дотогава се изговаря с половин уста – „а именно за изоставането на българската литература от живота, както се изразяват тогава, за сивия поток, който започва да се налага като термин точно в края на това десетилетие, за безкрайно много слабите и еднообразни книги и в поезията, и в прозата. И още – че през петдесетте години българската литература стои почти на място, че се занимава много повече с идеология и с политика, отколкото със самата себе си“ (Stankov 2010: 79).

публикуват⁷ в края на 1962 г. – месеци преди разгромяващата реч на Живков от 1963-а. Единият сравнява човека и неговото място в социума със свиня, а другият – с вол. И единият автор – Попов, е безмилостно атакуван, а на другия – Марков, късметът се усмихва.

„Свинеферма“ на Васил Попов излиза заедно с „Безкрайните пътеки“ в книжка 11 на сп. „Пламяк“. Разказът е посветен на „Ц. С.“, вероятно Цветан Стоянов. Иван Станков отбелязва: „Ако посвещението е действително на него, то в текста трябва да има нещо есенциално, значимо, в което резонират общите им естетически идеи“ (Stankov 2010: 116). А дали Стоянов не е обсъждал същите естетически идеи и с Марков по същото време? Неговият разказ „Вечерното преживяне на вола“ излиза месец по-късно в бр. 43 на в. „Литературни новини“. В тези разкази и за двамата може да се каже, че буквализират Аристотеловата фраза, че човекът е зоон политикон, т.е. обществено животно, и изобразяват „някакъв гротесков соц зоон политикон“⁸ (Kurtasheva 2019: 95).

Впрочем подобен *соц зоон политикон* може да видим и в разказа „Преди естакадата“ от сборника на Попов „Човекът и земята“, който излиза от печат малко по-рано – през април 1962 г. В него героят *Овчо* си приказва с кирката, докато примирено копае:

- Копаем си, работим си, добре ни е, нали?
- Ах – рече кирката. – Па какво ни е? Земя има, колкото щеш. Само копей и не мисли за нищо.
- Тъй думам и аз – каза Овчо. – Здрави ли сме? Здрави сме. Че било студено или горещо, няма никаква важност. Важното е да се копае. Работа има, дал Господ.
- Точно тъй – съгласи се кирката. – Работата не ще молитва, иска мотика. [...]
- Аз ще си копая – каза примирено Овчо. (Роров 1962а: 133).

Всъщност пресилено е да се каже, че основната идея на Попов в „Свинеферма“ е да сравни човека със свиня. В това по-скоро го обвинява критиката – разказът е определен като *гавра с човешкото достойнство* и дълго е сочен като пример за упадъчна литература. Ефрем Каранфилов пише: „Някои млади автори се опитаха да „възпяват“ животинското в човека, да прославят свръхеснафския „идеал“, че човекът е щастлив там,

⁷ И двамата не включват разказите в нито една от книгите си.

⁸ Тук заимстваме сравнението, което Биляна Курташева прави по повод новелата на Марков „Портретът на моя двойник“ (1966). Тя пише и че „Портретът“ освен всичко друго е *бастиапуи* (Kurtasheva 2019).

където е, дори ако прилича на свиня, какъвто беше случаят с разказа на Васил Попов „Свинефермата“ (Karanfilov 1963). За Васил Колевски *грешките и увлеченията на Попов в „Свинеферма“ са доведени до абсурд*, макар и някои критици да виждат в разказа „философско-поетични изяви на автора“ (Kolevski 1964: 314). А Максим Наимович направо смята, че няма нужда да се говори толкова за този разказ, той например би разказал за други свинеферми – „За свинегледачите, които имат библиотека при фермата и всяка седмица устройват обсъждане“ (Naimovich 1963). Но най-тежката атака е нанесена от Тодор Живков, който поименно назовава Васил Попов в речта си от 1963 г. „Комунистическата идейност – висш принцип на нашата литература и изкуство“: „Как може да се пише така за нашето съвременно кооперативно село, за нашите свинегледачи? Какво – новаторство ли е това или нещо друго“ (Zhivkov 1963: 24).

Настръхналата реакция вероятно се дължи на казаното от Иван: „Като живееш със свинете, ще заприличаш на тях“ (Popov 1962b: 34) на финала на разказа⁹ или на онази част малко преди края му, в която Кочо отива на четири крака заедно със свинята Ристина до реката и си говори с нея, а тя му казва: „И ти си свиня, но права, на два крака. И друг път съм виждала такива свине, те стърчат по хълма“ (Popov 1962b: 35). Особено поради характерното за Попов смесване на съня с разказваната действителност, без да посочва изрично, че е сън. В този смисъл и тук Кочо *може би* (но не задължително) просто е заспал в кочината.

Иван Станков не смята за твърде убедително твърдението на Атанас Славов, че в този разказ Попов *провъзгласява пълното си неодобрение към принизените елементи на идеализирания примитивизъм, пародира хайтовските характери и ги превръща в полузверове* (Slavov 1994: 94). Една от идеите на разказа според Станков е за *разбирането на природата като застрашеност*, за схващането на индустриалната цивилизация като заплаха¹⁰ и то във време, в което именно индустриализацията е цел номер едно на обществото.

⁹ „Иван братовчедът вдигна рамене и без да каже нещо, тръгна по нанагорнището, като завъртя в кръг разперените пръсти на дясната си ръка. Бързаше, защото преди смяна трябваше да проведе събрание. Като се качи на хълма, погледна надолу. Братовчед му косеше коприва, като замахваше широко, косеше и си свиркаше народна песен. Свинете грухтяха в хор, ако ги пуснеха, щяха да изядат хълма“ (Popov 1962b: 35).

¹⁰ Нека припомним, че макар и разказът да не е *екологичен*, именно книгата „Смълчана пролет“ (*Silent Spring*, 1962) на *майката на съвременната екология* – Рейчъл Карсън, за Васил Попов е много важна: „След излизането на „Смълчана пролет“ от Рейчъл Карсън особен интерес проявявам към литературата върху проблемите на околната среда, екологията и други. Дори имах желание да напиша нещо по тях, но впоследствие се отказах“ (Popov 1988b: 561).

Единият герой в „Свинеферма“ – Иван, е представител на цивилизаторското индустриално мисионерство, а другият – свинарят Кочо, отказва всякаква промяна в живота си и е обърнат срещу индустриализацията, защото е представител на застрашена култура. Самият Кочо знае, че „целият жив свят, с птиците и хората, с тревите и слънчогледите е едно цяло, със свой общ език, със своя обща миризма“ (Popov 1962b: 35). Затова, както отбелязва и Иван Станков, „гротескно прокараната в разказа увереност, че дори и на свинете им мирише на желязо, е почти позиция“, а сюжетът, за разлика от критиката, е на страната на свинаря (Stankov 2010: 119).

От друга страна, свинарят Кочо, който избира да не отиде да работи в мините, *дори с цената на това да си говори със свине*, може да се разгледа като *обърнат двойник* на овчаря Йордо от новелата на Марков „Жените на Варшава“ (1968). Там, в цивилизационните (и социалните) измерения на конфликта между Павел и Йордо, животът на овчаря е изпразнен от съдържание, той е само на хартия – в множеството дипломи, медали и изрезки от вестници. Битието на героя на социалистическия труд е снижено до *общуване с овце*. Младият *геолог* Павел отива на Джендем баир, за да *култивира* дивото пространство, а Йордо брани своята пустош. Старият овчар дори категорично предвещава, че Павел ще се *обеси*, ако остане. А в действителност този, който се обесва, е самият Йордо. Той *губи* битката с цивилизационния свят. Дори може да се каже, че Йордо е *убит* от Павел. За осемдесет и две години Йордо е живял само сред овце, камъни и змии. Старецът непоколебимо защитава езическите си вярвания. Но цикличността на битието му омръзва и той осъзнава това, след като Павел му разказва историите си за Варшава. Към подобно тълкуване ни насочва и написаното от Марков в есето „Жените на Варшава“ от „Задочни репортажи за България“, в което писателят разказва за истинската история и прототипите: „Пред мене стоеше разстроен млад човек, който не можеше да си намери място. Той не ме остави дълго да гадая и каза: „Знаеш ли, че аз убих един човек!““. Помислих си, че халюцинира или пък че съвсем си беше загубил ума. Тогава той ми разказа най-подробно какво се беше случило“ (Markov 2016b: 85).

Разказът на Георги Марков „Вечерното преживяне на вола“ е в съвсем друга тоналност от този на Попов. Той е откровено сатиричен, а идеята, може да се каже, е точно обратната – в него *цялата цивилизационна култура е застрашена от примитивизиране*, от животинската *природа* на държавния човек.

Другарят В., наричан от разказвача през цялото време „ТОЙ“, всяка вечер „преживя речи“ по различни въпроси – културните развлечения и забавната музика,

класическия и свободния стих, морала и проблемите на транспорта и образованието, управлението на атомната енергия. Понякога развива и две теми наведнъж – за киното и за щайгите – „Той поиска да види кино в щайгите и щайги в киното“ (Markov 1962). Всяка тема се съпоставя и с проблема за силажирането – „Да отнемеш ритъма и римата на стиха, това значи да силажираш без силажна яма“ (Markov 1962). „Отменяше съществуващи закони, създаваше нови, измисляше нови порядки, диктуваше политиката, изкуството, търговията, критикуваше и се самокритикуваше“ (Markov 1962), казва героят, комуто се налага да слуша Другаря В. всяка вечер. Накрая се оказва, че той всъщност е бил какво ли не – началник на отдел „Музика“, директор на Щайгената фабрика, главен редактор на списание „Чучулига“, началник на градския транспорт, дипломат в Арабия, директор на педагогическата школа в Карлуково, председател на Филмовата организация, ръководител на Алюминиевия комбинат..., но се е оказал в болницата за чревни заболявания. Отношението към Другаря В. е като към *по-равен* – когато го приемат в болницата, поставят *специален* дюшек, застилат *специални* чаршафи и одеяла, закачат лозунги с „хигиенично-патриотичен текст“, а после дезинфекцират стаята, *дезинфекцират* и съседа му по легло.

Другарят В. е представен като впрегнато животно, като *вол*, с гъгнеш глас, който разбира от всичко и изнася своите речи със „съвършената интонация на гениален държавник“ – „Другарки и другари... единни дребенни, нно важен факт, който нние нне можем да преннебрегваме повече...“, „Въпросът за класическия и свободния стих има сложна идеологическа основа...“ (Markov 1962). Другарят се позовава на Макаренко, отправя призови, споменаващи социалистическия реализъм, изработил е дори правилник в 64 точки „Как да целуваме младите момичета“, като така сблъсква високата идеология с булевардно-прагматичното.

Интересно е обаче как някои от точките в речта на другаря В. *пророчески отекват* в речта на Живков от април 1963 г. Разказът сякаш *суфлира* и конспектира някои от въпросите в дневния ред на Вожда.

Другарят В. например говори как на джаза трябва да се противопоставят масовите песни и „Полегнала е Тодора“. Даже „когато слушал „Полегнала е Тодора“, един наш другар от Америка заплака. Значи Тодора е по-силна от джаза“, заявява другарят В.

В своята реч Живков пък говори за упадъчната тенденция при младежите да се слуша западна музика (джаз и рок) и да се играят „изкълчени“ танци, докато „младежта трябва да знае да играе народните хора“ и са нужни „песни, които младежта по цялата страна да запее“ (Zhivkov 1963: 42). Сравнение може да се направи и между

разсъжденията на другаря В. за „псевдоноваторството“ в поезията: „Няколко разгневени от нашата власт хлапета симулират поезия. Трябва ясно да им се каже – или истинска поезия, или лопатите и да вадят пясък от Искъра! Ние, разбира се, сме за новаторството – но какво! Ние сме за новаторството, което да прилича на Пушкин и Некрасов, на Вазов и Дебелянов! Ние искаме боева, целенасочена поезия (враг-мрак, бой-герой, народен-свободен), а не тарикатски акробации за повече пари. Министерството на финансите да коригира хонорарите!...“, призовава Другарят В. (Markov 1962).

Нека сравним с казаното от Т. Живков в прочутата му реч: „Някои от младите български поети пишат и печатат упадъчна, песимистична поезия, поезия, която утвърждава безперспективността [...] Някои завършват така: изходът е да се режат вени, да се хвърли в морето и не зная още какво. Какво „новаторско“ виждане, какво „новаторско“ решение на съдбата на съвременника – строител на социализма! Странно!“, заявява Живков, докато развеселява аудиторията, като чете някои от тези „новаторски“ стихове, изпълнени с „интелектуализъм“ и *без препинателни знаци* (Zhivkov 1963: 20). Впрочем разказът на Марков е публикуван в същия брой на „Литературни новини“, в който са отпечатани и трите стихотворения на Атанас Славов, които попадат под обстрел в речта на Живков. Именно с откъс от едно от тях („Причината и сега не е причина“) вождът започва примерите си за „упадъчна“ поезия.

Разбира се, разказът за свръхдогматичния другар е акордиран като антикултовски – Марков има опит с тази тема¹¹. Но дали първоначалната идея е била да критикува

¹¹ Дебютните творби на Георги Марков са написани изцяло според изискванията на социалистическия реализъм. Още първите му публикувани разкази от 1951 г. – „Рекордърът на уиски“ и „По болшевишки“, са отговор на партийната поръчка, заявена в Декларация на българските писатели на страниците на „Литературен фронт“ няколко месеца по-рано – да разобличават „с перо и живо слово пъклените планове на американските империалисти за подготовка на трета световна война, техните варварства в Корея“, както и „безпощадно мизерната политика на американските слуги на Балканите“, една от които е Титова Югославия (Deklaratsiya 1951). През периода 1954-1955 г. във вестник „Стършел“ пък са публикувани три текста на писателя – фейлетоните „Началникът лови риба“, „Как се издигнах“ и „На хляба мекото“. И трите изпълняват заръките на Партията към литературата и по-конкретно задачите на в. „Стършел“ – със средствата на хумора и сатирата да осмиват „бюрократизма, лентяйството, корупцията, кариеризма, „губернаторските“ прояви на отделни лица от държавния и партиен апарат и извращенията на партийната линия и политиката“ (Minkov 1951). В своя реч от 6 май 1954 г., в която призовава за критика и самокритика, Вълко Червенков изрично подчертава, че въпросните недостатъци *се дължат на капиталистическото минало* – „Социалистическото строителство се извършва в постоянна борба против отрицателните преживелици на миналото като бюрократизма, егоизма, кариеризма, користолобието, разточителството, облагодетелстването за сметка на държавата и др. [...] Очевидно, за да се построи социализмът, да се укрепи той, за да израсте новият човек, нужна е последователна борба срещу капиталистическите преживелици, нужно е да се очисти не само икономиката, но и съзнанието на хората от всякакви остатъци на капитализма“ (Rech 1954). Антикултовски герои има и в романа на Марков „Мъже“ от 1962 г.

отминали и преодолен грешки? Или точно в разгара на дискусиите за свободния стих и за идеологическата и естетическата същност на поезията от размразяването (от лятото на 1962 до есента на 1963-а) Марков, вече редовен член на Писателския съюз, е чул някоя *репетиция* на речта по въпроса за поезията. Освен това именно вестник „Литературни новини“, където е публикуван разказът „Вечерното преживяне на вола“, е спрял две години по-късно, защото е „вреден и антипартиен“.

Може би заради дискусиите за новаторството в поезията, което става основен прицел в речта на Живков, разказът на Марков не е забелязан, а за *лош пример* е даден този на Васил Попов, който така или иначе е трън в очите на казионните критици, още от дръзкото си изказване по време на годишното отчетно събрание на Съюза на българските писатели през 1958 г.

През 1969 година Георги Марков завежда редакцията на издателство „Народна младеж“. Вероятно писателят се е усмихнал и си е спомнил за своя ранен разказ за вола, когато в една от „идейно неиздържаните“ книги, подготвени за печат, е прочел пасажа „Тия волове от Кремъл“¹². Малко след това Марков напуска България, а вече в емиграция избира окончателно и думата, с която да обозначава *соц зоон политикона* и въобще цялата система – *маймуна*¹³. Васил Попов, от своя страна, продължава да бъде на прицел от официозната критика, която го обвинява в псевдоноваторство, дегероизация и подражание на западни автори, най-вече с експериментаторския си роман „Времето на героя“ (1968).

¹² По време на разпит през 1972 г. Ганка Желева, редактор в издателството на ЦК на ДКМС „Народна младеж“, казва, че докато Марков е завеждал редакцията (през 1969-а), били предложени за печат три „идейно неиздържани“, дори „антикомунистически“ книги – една от някакъв чешки автор, който след събитията в Чехословакия избягал в Канада, една на братя Стругацки, спряна от печат в СССР, и една от английски автор, чието заглавие Желева не си спомня, но цитира: „Имаше такъв пасаж „Тия волове от Кремъл“. Става въпрос за съветското правителство“ (Zheleva 1972: 211).

¹³ В писмо до Яна Пипкова, използвано като доказателство в обвинителния акт от 1972 г., писателят пише, че *няма намерение да се връща при тези софийски шимпанзета* (Obvinitelen akt 1972: 90), пак до Пипкова – *че системата превръща човека в маймуна* (Pismo do Yana Pipkova 1969). Когато разказва на Димитър Бочев идеята си за роман, пише, че главният герой „се връща в България, за да хвърли във въздуха мавзолея по време на деветосептемврийска манифестация заедно с всички маймуни върху него“ (Pismo do Bochev 1976: 202). В един момент този *соц зоон политикон* започва да става актуален и за английската среда: „всяка дребна редакторска маймунка, колкото и бездарна да е, която почука на вашата врата (или на тукашната), има огромни предимства пред такива като мене“ (Pismo do Bochev 1977: 225); на Атанас Славов пише: „Оказа се, че Би Би Си не искаше от мене нищо повече, което би искало от един среден преводач и маймуна, която знае български“ (Pismo do Slavov 1978a: 253); „... в някои български вестници имаше състезание по измисляне на най-гнусни епитети за мен [...] рисувах ме като маймуна, която държи микрофон, а в януарския брой на „Жената днес“ от 1976 година поместиха дори некролога ми...“ (Pismo do Slavov 1978a: 255, 256). А за книгата си „Достопочтеното шимпанзе“ пояснява: „Моята сатирична книга [...] няма нищо общо с България, може би с онова изключение, че тукашните маймуни и българските маймуни са расли в една и съща гора“ (Pismo do Slavov 1978b: 260).

Библиография

- Deklaratsiya 1951*: Deklaratsiya na balgarskite pisатели. – Literaturen front, br. 28, 15.03.1951, 1. [Декларация 1951: Декларация на българските писатели. – Литературен фронт, бр. 28, 15.03.1951, 1.]
- Zheleva 1972*: Razpit na Ganka Zheleva. Ministerstvo na vatrešnrite raboti otdel sledstven – darzhavna sigurnost protokol za razpit 10.11.1972. – V: Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov. Sofiya: Riva, 2022, 209–211. [Желева 1972: Разпит на Ганка Желева. Министерство на вътрешните работи отдел следствен – държавна сигурност протокол за разпит 10.11.1972. – В: Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков. София: Рива, 2022, 209–211.]
- Zhivkov 1963*: Zhivkov, T. Komunisticheskata ideynost – vissh printsip na nashata literatura i izkustvo. – Literaturna misal, № 3, 1963, 3–45. [Живков 1963: Живков, Т. Комунистическата идейност – висш принцип на нашата литература и изкуство. – Литературна мисъл, № 3, 1963, 3–45.]
- Karanfilov 1963*: Karanfilov, E. Za geroichnoto v zhivota ni i za otrazyavaneto mu v savremennata mlada beletristika. – Plamak, 1963, kn. 9. [Каранфилов 1963: Каранфилов, Е. За героичното в живота ни и за отразяването му в съвременната млада белетристика. – Пламък, 1963, кн. 9.]
- Kolevski 1964*: Kolevski, V. Zabluzhdeniya i otkritiya: Problemi na savremennata balgarska literatura. Sofiya: 1964. [Колевски 1964: Колевски, В. Заблуждения и открития: Проблеми на съвременната българска литература. София: 1964.]
- Kurtasheva 2019*: Kurtasheva, B. Fragmenti po fona na „Portretat na moya dvoynik“. – V: „Portretat na moya dvoynik“ i „Zhenite na Varshava“ ot Georgi Markov v balgarskata literatura i kultura, sbornik. Sofiya: Kralitsa Mab, Departament „Nova balgaristika“ na Nov balgarski universitet, 2019, 86–101. [Курташева 2019: Курташева, Б. Фрагменти по фона на „Портретът на моя двойник“. – В: „Портретът на моя двойник“ и „Жените на Варшава“ от Георги Марков в българската литература и култура, сборник. София: Кралица Маб, Департамент „Нова българистика“ на Нов български университет, 2019, 86–101.]
- Levchev 2014*: Levchev, L. Ti si sledvashtiyat. Roman ot spomeni. Sofiya: Enthusiast, 2014. [Левчев 2014: Левчев, Л. Ти си следващият. Роман от спомени. София: Enthusiast, 2014.]
- Markov 1962*: Markov, G. Vechernoto prezhiviyane na vola. – Literaturni novini, br. 43, 19.12.1962, 4. [Марков 1962: Марков, Г. Вечерното преживяне на вола. – Литературни новини, бр. 43, 19.12.1962, 4.]
- Markov 2016a*: Markov, G. Zadochni reportazhi za zadochna Balgariya, Tom 1. Sofiya: Siela, 2016. [Марков 2016а: Марков, Г. Задочни репортажи за задочна България, Том 1. София: Сиела, 2016.]

- Markov 2016b*: Markov, G. Zadochni reportazhi za zadochna Bulgariya, Tom II. Sofiya: Siela, 2016.
[Марков 2016б: Марков, Г. Задочни репортажи за задочна България, Том II. София: Сиела, 2016.]
- Minkov 1951*: Minkov, Sv. 5 godini „Starshel”. – Literaturen front, br. 24, 15.02.1951, 2. [Минков 1951: Минков, Св. 5 години „Стършел”. – Литературен фронт, бр. 24, 15.02.1951, 2.]
- Naimovich 1963*: Naimovich, M. Po sinusoidite na bezpatitsata. – Plamak, 1963, kn. 6 i 7. [Наимович 1963: Наимович, М. По синусоидите на безпътицата. – Пламък, 1963, кн. 6 и 7.]
- Nedelchev 2012*: Nedelchev, M. Dvete kulturi i tehните poeti. Sofiya: Nov bulgarski universitet, 2012.
[Неделчев 2012: Неделчев, М. Двете култури и техните поети. София: Нов български университет, 2012.]
- Obvinitelen akt 1972*: Obvinitelen akt po prepiska vh. №7172/72 po opisa na Sofiyska gradska prokuratura po obvinenieto na: Georgi Ivanov Markov po chl. 101, al. 1 i 108 ot NK. – V: Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov: Sofiya: Riva, 2022, 199–206. [Обвинителен акт 1972: Обвинителен акт по преписка вх. №7172/72 по описа на Софийска градска прокуратура по обвинението на: Георги Иванов Марков по чл. 101, ал. 1 и 108 от НК. – В: Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков: София: Рива, 2022, 199–206.]
- Pismo 1970*: Pismo do roditelite ot 12 april 1970. – V: Pisatelyat Vasil Popov – „Tova krasivo chovechestvo“. Izsledvaniya. Materiali. Spomeni. Veliko Tarnovo: Faber, 2001. [Писмо 1970: Писмо до родителите от 12 април 1970. – В: Писателят Васил Попов – „Това красиво човечество“. Изследвания. Материали. Спомени. Велико Търново: Фабер, 2001.]
- Pismo do Bochev 1976*: Pismo do Dimitar Bochev, 25.01.1976, London. – V: Az byah toy. 121 dokumenta za i ot Georgi Markov. Sofiya: Kameya, 1999, 202–203. [Писмо до Бочев 1976: Писмо до Димитър Бочев, 25.01.1976, Лондон. – В: Аз бях той. 121 документа за и от Георги Марков. София: Камя, 1999, 202–203.]
- Pismo do Bochev 1977*: Pismo do Dimitar Bochev, 18-22.02.1977, London. – V: Az byah toy. 121 dokumenta za i ot Georgi Markov. Sofiya: Kameya, 1999, 222–227. [Писмо до Бочев 1977: Писмо до Димитър Бочев, 18-22.02.1977, Лондон. – В: Аз бях той. 121 документа за и от Георги Марков. София: Камя, 1999, 222–227.]
- Pismo do Slavov 1978a*: Pismo do Atanas Slavov, 25.01.1978, London. – V: Az byah toy. 121 dokumenta za i ot Georgi Markov. Sofiya: Kameya, 1999, 252–256. [Писмо до Славов 1978а: Писмо до Атанас Славов, 25.01.1978, Лондон. – В: Аз бях той. 121 документа за и от Георги Марков. София: Камя, 1999, 252–256.]
- Pismo do Slavov 1978b*: Pismo do Atanas Slavov, 1.03.1978, London. – V: Az byah toy. 121 dokumenta za i ot Georgi Markov. Sofiya: Kameya, 1999, 258–260. [Писмо до Славов 1978б: Писмо до Атанас Славов, 1.03.1978, Лондон. – В: Аз бях той. 121 документа за и от Георги Марков. София: Камя, 1999, 258–260.]

- Pismo do Yana Pipkova 1969*: Pismo do Yana Pipkova, 17.11.1969. – V: Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov: Sofiya: Riva, 2022, 11. [*Писмо до Яна Пипкова 1969*: Писмо до Яна Пипкова, 17.11.1969. – В: Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков: София: Рива, 2022, 11.]
- Popov 1962a*: Popov, V. Chovekat i zemyata. Sofiya: Balgarski pisatel, 1962. [*Попов 1962а*: Попов, В. Човекът и земята. София: Български писател, 1962.]
- Popov 1962b*: Popov, V. Svineferma. – Plamak, 1962, kn. 11, 34–35. [*Попов 1962б*: Попов, В. Свинеферма. – Пламък, 1962, кн. 11, 34–35.]
- Popov 1967*: Sozopol znae. – Puls, 1967, god. 5, br. 1. [*Попов 1967*: Созопол знае. – Пулс, 1967, год. 5, бр. 1.]
- Popov 1988a*: Popov, V. Korenite. – V: Popov, V. Vechni vremena. Sofiya: Balgarski pisatel, 1988, 599–616. [*Попов 1988а*: Попов, В. Корените. – В: Попов, В. Вечни времена. София: Български писател, 1988, 599–616.]
- Popov 1988b*: Popov, V. Kato cheta i preprochitam. – V: Popov, Vasil. Vechni Vremena. Sofiya: Balgarski pisatel, 1988, 559–562. [*Попов 1988б*: Попов, В. Като чета и препрочитам. – В: Попов, В. Вечни Времена. София: Български писател, 1988, 559–562.]
- Protokol №2 1962*: Protokol №2 ot 15 may 1962. Sayuz na balgarskite pisateli. – V: Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov: Sofiya: Riva, 2022, 14–17. [*Протокол №2 1962*: Протокол №2 от 15 май 1962. Съюз на българските писатели. – В: Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков: София: Рива, 2022, 14–17.]
- Rech 1954*: Rech na drugarya Valko Chervenkov, proiznesena na 6 may t.g. pred Republikanskoto saveshhtanie za rabotata s pismata, oplakvaniyata i signalite na trudeshtite se. – Literaturen front, br. 19, 13.05.1954, 1. [*Реч 1954*: Реч на другаря Вълко Червенков, произнесена на 6 май т.г. пред Републиканското съвещание за работата с писмата, оплакванията и сигналите на трудещите се. – Литературен фронт, бр. 19, 13.05.1954, 1.]
- Slavov 1994*: Slavov, A. Balgarska literatura na razmrazyavaneto. Sofiya: Hristo Botev, 1994. [*Славов 1994*: Славов, А. Българска литература на размразяването. София: Христо Ботев, 1994.]
- Stankov 2010*: Stankov, I. Vasil Popov. Relativizam i polifonizam. Veliko Tarnovo: Faber, 2010. [*Станков 2010*: Станков, И. Васил Попов. Релативизъм и полифонизъм. Велико Търново: Фабер, 2010.]
- Todorov, Bereanu 1991*: Todorov, K. & V. Bereanu. Koy ubi Georgi Markov. Sofiya: Sibiya, 1991. [*Тодоров, Беряну 1991*: Тодоров, К. и В. Беряну. Кой уби Георги Марков. София: Сибия, 1991.]
- Trendafilov 1999*: Trendafilov, V. Igrata sas sistemata kato igra v sistemata. – V: Prez sedmitsa v literaturniya akvarium. – Slovo, 1999, <<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=151&WorkID=4071&Level=3>> [viewed]

5.02.2024.]. [*Трендафилов 1999*: Трендафилов, В. Играта със системата като игра в системата. – В: През седмица в литературния аквариум. – Слово, 1999. <<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=151&WorkID=4071&Level=3>> [прегледан 5.02.2024.]

Hristov 2005: Hristov, H. Ubiyte skitnik. Balgarskata i britanskata darzhavna politika po sluchaya Georgi Markov. Sofiya: Siela, 2005. [*Христов 2005*: Христов, Х. Убийте скитник. Българската и британската държавна политика по случая Георги Марков. София: Сиела, 2005.]